

ATITUDINEA ZIARISTULUI ROMÂN STELIAN POPESCU ȘI A ZIARULUI UNIVERSUL FAȚĂ DE “PROBLEMA EVREIASCĂ” ÎN PERIOADA 1936-1944

THE ATTITUDE OF ROMANIAN JOURNALIST STELIAN POPESCU AND OF THE NEWSPAPER “UNIVERSUL” TOWARDS THE “JEWISH PROBLEM” BETWEEN 1936 AND 1944

Maria-Sofia Șcheaua*

Abstract

The present study intends to analyse the implication of the Romanian journalist and the paper he led in the public debate of the '30s focused on the “Jewish problem”, the analysis of the newspaper discourse and articles being an eloquent manner of understanding the interwar mechanism of thinking and public debate.

This article approaches the subject concentrating both on the attitude expressed by Stelian Popescu toward the evolution of the anti-Semitic prejudices and the contribution of „Universul” to the dissemination of these false ideas.

The first part of the article analyses the contribution of the discourse of “Universul” to the development of the nationalistic culture and political mysticism that creates the premises of ethnic and religious discrimination.

The second part would concentrate on the historical demonization of the Hebrew people focusing also on the contribution of Stelian Popescu to the maintaining of demographic and economical anti-Semitism.

Another important point of this study will be the relation, the rivalry and the real battle between “Universul” and the left wing papers “Adevărul” and “Dimineața”. The Hebrew identity of some socialist pressmen became an argument for the radicalization of the anti-Semitic articles.

From this point I would have brought into discussion the main obsession of the interwar anti-Semitism – the concept of judeo-bolshevism. I have tried to present the ideological development of this idea in the Romanian society’s thinking and writings. “Universul” articles are one of the most suggestive regarding this ideological aspect.

The last part of the study presents the impact of these articles, ideas and prejudices. The brutalities against the Hebrew community following the retreat

* Istoric asociat M.N.I.R.

from Bessarabia, the Jassy Pogrom, the anti-Semitic legislation, and the genocide from the east front would be also the effect of all that years' aggressive speech.

Key-words: *public debate, anti-Semitic speech, press, pressmen, judeo-bolshevism, nationalism, economical anti-Semitism, pogrom.*

Antisemitismul, “o imposibilitate morală”¹?

Studiul de față își propune să analizeze poziția gazetarului Stelian Popescu și a publicației „Universul”, al cărei director a fost, față de „problema evreiască”. Cu toate că antisemitismul nu a fost elementul definitoriu al importantului ziar interbelic, „problema evreiască” nefiind subiectul predilect al articolelor sale, este un aspect a cărui neglijare ar știrbi înțelegerea completă a rolului jucat de acesta în anii dintre războaie.

Ziarul „Universul” fiind înființat la finele secolului al XIX-lea ca un ziar independent de orientare liberală, își va reafirma această orientare și la începutul anilor '30², acest fapt nefiind însă garantul unei conduite doctrinare democratice și echilibrate, înșiși politicienii liberali devenind complici ai radicalismului naționalist³. Astfel, nuanțele ideilor exprimate de „Universul” și tonul lor, se vor radicaliza vizibil spre sfârșitul celei de a treia decade a secolului al XX-lea. Contextul din ce în ce mai tensionat al anilor treizeci va prilejui exprimarea pozițiilor antisemite, în directă legătură cu nevoia tot mai stringentă de exprimare a primatului „ideii naționale”, națiunii, neamului românesc și creștinismului, concepte suprasolicitate mai ales în perioadele de insecuritate. Deși independența politică a acestei publicații a fost un titlu de mândrie adesea invocat de directorul acestuia, ziarul nu a reușit să-și câștige independența față de prejudecățile și stereotipurile epoci, preluând, creând și diseminând ideile antisemite deopotrivă cele clasice ale secolului al XIX-lea și cele ale secolului al XX-lea, așa cum vom vedea în cele ce urmează.

Atitudinea ziarului față de evrei va fi sinonimă cu cea a lui Stelian Popescu, asupra acestui aspect domnind armonia la redacția din Brezoianu, nefiind unul dintre acele subiecte asupra cărora să existe divergențe, așa cum se întâmplase în alte cazuri (mișcarea legionară, statul național-legionar, regimul antonescian, campania din est).

Importanța poziției exprimate de „Universul” derivă din marea putere de influență exercitată de acest ziar în societatea românească și în larga sa răspândire. Spre deosebire de gazete radicale, „Sfarmă Piatră”, „Porunca Vremii”, „Axa”, „Vremea” (devenită radicală la mijlocul anilor '30) etc., „Universul” câștigase o

¹ Titlu folosit de unul dintre articolele „Universul”, 15 mai 1936.

² A se vedea „Universul”, 5 iunie 1933.

³ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie*, Iași, Polirom, 2001, p. 111.

mare autoritate morală în rândul tuturor categoriilor sociale și intelectuale. Publicația va deveni mijlocitorul propagării ideilor intelectualității naționaliste în rândul societății, discursul ziarului împlinind convingerea indirectă a elitelor că, în lipsa unei clase de mijloc numeroase, a unui partener de dialog politic, vectorul educației civice este sentimentul și nu ideea formatoare⁴. În același timp, transformându-și publicația într-o tribună naționalistă, cum el însuși o numește, Stelian Popescu se erijează într-un dascăl al poporului, al conștiinței naționale, într-un lider al românismului, mai ales cu prilejul confruntărilor de idei din 1936. Acestui rol covârșitor de important în opinia publică românească i se adaugă și influența pe care gazetarul o avea în lumea politică românească. Nu trebuie neglijate însă interesele de ordin personal ale directorului, importanța concurenței în lumea presei, lupta pentru primatul „Universul” pe piața românească. Menționez acest aspect nu întâmplător. Frecvența articolelor antisemite și duritatea tonului lor sporește în momentul confruntărilor cu presa democrată, mai exact cu trustul „Adevărul” – „Dimineața”, principalul concurent al „Universului”. Deși de menționat, acest fapt nu semnifică nicidecum că antisemitismul exprimat de Stelian Popescu sau de publicația sa ar fi unul exclusiv conjunctural, menit să distrugă gazetele rivale. Cu toate acestea, campania împotriva „presei jidovite din Sărindar”⁵, cum era numită, nu a rămas fără urmări.

În repetate rânduri redacția „Universului”, la fel ca și directorul său va nega acuza de antisemitism. Acest fapt nu este însă, în opinia noastră expresia unei confuzii doctrinare a gazetarilor sau a directorului ci, pe de o parte o modalitate de a evita riscul suprapunerii publicației mișcărilor politice radicale, iar pe de alta, o manieră insidioasă de a propaga ideile antisemite.

Mistica ideii naționale

Ziarul „Universul” își va defini orientarea, ori de câte ori a avut prilejul, ca pur naționalistă. Stelian Popescu, așa cum va preciza redactorul șef, Romulus Seișanu, într-un articol al numărului aniversar din 1933, va realiza necesitatea unei doctrine bine definite prin care ziarul să corespundă cerințelor timpului și „intereselor superioare ale neamului românesc”, alegând ca „linie de conduită bine trasată” naționalismul, „în acord cu principiile și ideile ce sunt la temelia civilizației contemporane”⁶. Realitățile socio-politice de după 1918 vor deveni cu atât mai simptomatice cu cât eforturile de consolidare națională, de construcție a statului și de organizare politico-administrativă se vor intensifica într-o direcție

⁴ Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Curtea Veche, 2003, p. 108.

⁵ A se vedea „Universul”, mai – octombrie 1936.

⁶ „Universul”, 5 iunie 1933.

greșită. În absența unor ideologii clare și a capacității de a depăși etatismul, centralismul și ruralismul, România nu a reușit să-și dezvolte un sistem de integrare a minorităților, de astupare a clivajelor existente în societate, mizând tot mai mult pe ideea românizării, mitul etno-național câștigând teren pe fondul tensionării relațiilor interne și externe⁷. Astfel, specificitatea etnică și religioasă, va deveni un laitmotiv al eforturilor intelectuale interbelice și al presei naționaliste. Textele presei interbelice, deloc inocente, după cum observă istoricul Victor Neumann, au avut un mare impact, textele speculative încurajând viziunea metafizică în dauna celei empirice⁸. Satul devine, în rândul modelelor etno-naționale, principalul reper al vechimii, al continuității și al dreptului primului venit. Stelian Popescu însuși va folosi apartenența sa țărănească ca un argument al celor mai sincere și curate intenții. În discursul pe care îl va ține cu prilejul „marii manifestări naționale de la Arenele Romane” va oferi conotații aproape mistice propagandei naționaliste pe care a inițiat-o, ea devenind o datorie sacră transmisă de strămoși: „Când cel dintâi și singurul în presa românească am dat semnalul acestei reacțiuni naționale, a rețrăit în mine copilul de preot sărac de la țară de la care am primit primele sentimente naționale, am simțit sudorile cu care adesea am stropit glia spre a-mi câștiga existența, băiatul nevoiaș care și-a deschis cu greu drumul în viață – au reînviat în mine toți morții necunoscuți, mai numeroși decât vii – care au făcut această țară și care ne dictează din trecutul neamului nostru, imperativul național!”⁹. Stelian Popescu nu era însă nici primul și nici singurul intelectual care se punea în slujba naționalismului, majoritatea intelectualității interbelice regăsindu-se în logica acestui discurs. Cuvintele lui Stelian Popescu concentrează în mod expresiv esența discursului naționalist, regăsindu-se, în câteva rânduri simbolurile definitorii ale acestei doctrine: neamul, însemnând vii și morții și indisolubila legătură dintre aceștia specifică viziunii ortodoxe, satul, țăranul, nu doar ca simbol al vechimii, legitimității și purității, ci și ca nucleu al celor mai profunde și sincere valori, concentrate în jurul ideii naționale. Conceptul de *neam* s-a afirmat puternic în limbajul politic românesc în secolul al XX-lea, în accepțiunea sa de *Popor – Etnie – Rasă*. În acest sens, *neam* nu ar desemna decât categoriile românești din punct de vedere etnic, creștine și ortodoxe, trimitând astfel, implicit la formule discriminatorii. Națiunea va fi și ea înțeleasă în exact aceeași parametri¹⁰.

„Universul”, în perioada mai puțin tensionată și radicală a începutului anilor treizeci, va încerca să atragă atenția asupra laturii tolerante a naționalismului pe care îl promovează, astfel că naționalismul lor: „nu a fost niciodată intransigent fiindcă și-a dat seama că într-o vreme în care interdependența popoarelor este din

⁷ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie*, p. 105.

⁸ *Ibidem*, p. 106.

⁹ Stelian Popescu, în „Universul”, 12 octombrie 1936.

¹⁰ V. Neumann, *Neam, Popor sau Națiune?*, p. 118.

ce în ce mai pronunțată, șovinismul este o boală, iar naționalismul nu poate fi decât tolerant față de acei străini care stabiliți în mijlocul statului român conlucrează la prosperitatea lui, se supun legilor lui și nu ascultă sugestii tendențioase de afară"¹¹.

Pe fondul falimentului vizibil al sistemelor democratice europene, erodării și corupției endemice a politicului românesc, insecurității tot mai crescute la nivel internațional, poziția relativ echilibrată va fi abandonată în favoarea unei maniere viscerale de abordare a problemei. La mijlocul anilor treizeci se vor intensifica articolele ce „luptă pentru biruința ideii naționale”, conceptul de *neam* întărindu-și acum valențele discriminatorii. Tot acum se manifestă tot mai acut o puternică presiune de abordare unilaterală a problemei, dizidența, în cazul de față reprezentată în principal de „Adevărul” – „Dimineța”, fiind catalogată drept nesolidară, nepatriotică, vândută străinilor, comunistă și urmărind distrugerea statului național. În contextul luptei împotriva amenințării comuniste (supralicitată în România anilor treizeci), gazetarul Nicolae Batzaria va reinvoca valorile din spatele „steagului național”, ele fiind „NEAMUL, ȚARA ȘI CREDINȚA”, cuvinte ce „rezumă și lămuresc scopurile urmărite de luptătorii înrolați sub steagul tricolor. Neamul, adică neamul românesc ale cărui nevoi și necazuri sunt din ce în ce mai multe și mai grele și ale cărui drepturi sunt primejduite”¹². Nuanța discriminatorie este subliniată chiar de gazetar, el accentuând că *neamul* este exclusiv neamul românesc, națiunea definindu-se pe același criteriu. Într-un alt articol, tot N. Batzaria, vorbește despre „întărirea instituțiilor fundamentale”, în accepțiunea sa acestea fiind „familia, credința strămoșească, proprietatea individuală” acestora adăugându-li-se nevoia de întărire „a sentimentelor de dragoste și respect pentru dinastie și persoana regelui”¹³. Confuzia conceptuală este evidentă. Dacă familia și proprietatea privată pot fi înțelese ca instituții juridice, în mod evident credința strămoșească nu este încadrabilă acestei categorii. Este relevantă, încă o dată apetența pentru limbajul simbolic, misticism, dar și lipsa delimitărilor conceptuale¹⁴.

Obsesia etno-națională, cu conotațiile sale discriminatorii, se va manifesta prin interzicerea oricărui pluralism, regional, religios, lingvistic, politic. În acest climat „Universul” „nu e numai marele ziar pe care îl știm. E cu mult mai presus. Este o tribună, un altar unde se oficiază cultul demnității și mândriei poporului

¹¹ „Universul”, 5 iunie 1933.

¹² Nicolae Batzaria, *Între cele două steaguri*, în „Universul”, 5 iulie 1936.

¹³ N. Batzaria, *Lămuriri necesare* în „Universul”, 23 iulie 1936.

¹⁴ Pentru o perspectivă mai amplă a se vedea N. Batzaria, *Femeia și ideea națională* în „Universul”, 12 septembrie 1936, N. Batzaria, *Între dreapta și stânga*, în „Universul”, 24 august 1936, N. Batzaria, *Biruința naționalismului*, în „Universul”, 24 august 1936. Stelian Popescu, „Tricolorul”, în „Universul”, 8 iulie 1936, ș.a.

românesc. Este Evanghelia românisului”, în timp ce Stelian Popescu este „preotul acestui oficiu de slujbă a românisului (...) este pentru toată suflarea românească o chintesență a «românisului» adică o cristalizare solemnă a tuturor năzuințelor poporului român”¹⁵. Această direcție va pregăti societatea românească să accepte moral regimurile autoritare și dictatoriale ce vor urma și nu în ultimul rând creditarea legislației și abuzurilor antisemite ale regimurilor carlist, național-legionar și antonescian, conceptul de *neam*, atât de des folosit în accepțiunea sa rasistă jucând un rol important în promovarea discriminării și atitudinilor antisemite¹⁶.

Evreul – „dușmanul din interior”

Așadar, anii dintre războaie, cu precădere perioada 1930-1940, se caracterizează printr-o confuzie conceptuală, tendințele de generalizare fiind dominante. „Tribalismul comunitar” a avut astfel câștig de cauză în fața pluralismului democratic, elita intelectuală fiind mereu tentată să justifice existența organică a națiunii în dauna libertăților individuale și a drepturilor cetățenești, conceptele de cetățean, democrație, lege fiind mereu sacrificate în dauna celor de cultură națională, etnie, *neam*, comunitate¹⁷.

Pe acest fond se grefează antisemitismul, fie prin preluarea și reactualizarea vechilor prejudecăți și stereotipuri care continuă să rezoneze cu mentalitatea generală, fie prin elaborarea altora. Cu toate că în secolul al XIX-lea, comunitatea evreiască nu a fost în România victima unei prigoane acute, toate formele culturii populare (ex: epistolele mitropoliților) acreditau imaginea evreului ca întrupând o ființă blestemată de Dumnezeu, dominată de necuratul, de setea de bani și de sânge, fiind o ființă răutăcioasă, necinstită și lipsită de scrupule, care trebuie să sufere. Chiar și un evreu cu calități evidente rămâne inferior pentru că nu este creștin. Clișeele antievreiești vor dăinui în mentalul colectiv ca argumente ale discriminării, fiind amintite în presă în preajma perioadei 1940-1941¹⁸.

Antisemitismul și-a pus astfel amprenta asupra naționalismului românesc, oferind combustibilul care a accelerat mobilizarea națională, de multe ori, el însoțind națiunea din momentul formării conștiinței sale colective.

Ziarul „Universul”, cu toate că, așa cum am menționat anterior, nu a făcut din antisemitism sau „problema evreiască” subiectul predilect al paginilor sale, totuși, mai ales când contextul o prilejuia, a ales, în majoritatea cazurilor, fie să formuleze aceleași stereotipuri antisemite, fie să crediteze opiniile unor

¹⁵ Leon Boste, *Porcii* în „Universul”, 30 iulie 1936.

¹⁶ Victor Neumann, *Neam, popor...?*, p. 109.

¹⁷ Victor Neumann, *Conceptul de totalitarism în limbajele social-politice românești* în Victor Neumann, Armin Heinen, *Istoria României în concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social - politice*, Iași, Polirom, 2010, p. 506.

¹⁸ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933-1944*, București, Hasefer, 2001-2003, vol. I, p. 18.

personalități antisemite bine cunoscute. Directorul ziarului, la fel ca cei mai mulți dintre gazetarii redacției din Brezoianu, se va delimita public de antisemitismul virulent sau chiar față de orice formă de antisemitism, considerând că prin niciuna dintre acțiunile lor nu urmărește discriminarea sau lezarea comunității evreiești ci doar apărarea intereselor sfinte ale țării. Această abordare desigur că poate fi foarte insidioasă, ea creditând implicit ideea că evreii reprezintă o amenințare și mai mult, că orice atitudine ostilă lor nu este altceva decât reacția firească în fața unor uneltitori periculoși.

Discursul antisemit are două particularități, observă istoricul Hary Kuller. El se compune dintr-un corpus de prejudecăți crase, infirmabile prin fapte și argumente, cum sunt de pildă jignirile prilejuite de o serie de momente istorice și o suită de enunțuri, judecăți de formă ideologică, „nefalsificabile”, care rămân imune oricărei dezmințiri empirice. Astfel, prejudecățile pot fi reduse la nulitatea lor „logică”, în timp ce așa-zisele axiome ideologice aspiră la imunitatea conferită de logica „simțului comun” ca și de „gândirea națională cea mai dezinteresată”¹⁹.

Ar fi de prisos să enumerăm toate formulările ideologice „nefasificabile” practicate de „Universul” cu precădere la mijlocul anilor treizeci. Anunțând lupta naționalismului, așa cum am văzut și anterior, ziarul va abunda în formulări de tipul „geniul poporului român”²⁰ sau România românilor, cum, de pildă Stelian Popescu își va încheia unul dintre articolele sale, ilustrând cum nu se poate mai bine acest tip de epistemă: „Tricolor sfânt, tricolor sub cutele căruia în câmpia Mărășeștilor, vitejia strămoșească a arătat lumii ce poate neamul nostru, tricolor iubit fă minunea redeșteptării neamului românesc, pentru ca într-o clipă să fie spulberată otrava ce ne încheagă sângele în vine, otrava care împiedică ca România să fie a românilor!”²¹.

Nici prima categorie de manifestare a antisemitismului nu va lipsi din paginile publicației. Astfel, în continuare vom încerca analizarea principalelor abordări și manifestări ale antisemitismului în articolele „Universului” și în viziunea directorului său. Direcțiile practicate de ziar sunt sinonime celor generale, invocate atât de intelectuali, cât și prezente la nivelul mentalului colectiv românesc. Un aspect particular va fi lupta cu trustul „Adevărul” – „Dimineața”, prilejuită de atitudinea generală de discreditare a oricărui pluralism al opiniilor. Adesea antisemitismul se va ascunde în spatele paravanului luptei îndreptate împotriva imprimatului iudeo-comunist din Sărindar. Principalele prejudecăți

¹⁹ Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, Editura Hasefren, București, 1997, p. 107.

²⁰ *Hitlerismul nostru*, în „Universul”, 19 iunie 1936.

²¹ Stelian Popescu, *Tricolorul* în „Universul”, 8 iulie 1936.

colportate de „Universul” vor fi cristalizate în primul rând în jurul ideii solidarității evreiești ce contravine intereselor societății românești, complotului și dorinței de subminare a statului român, ideii prosperității economice și implicit corupției evreilor care se îndeletnicesc în principal cu astfel de activități (antisemitismul economic) iudeo-bolșevismul și, nu în ultimul rând inferioritatea rasei.

Comunitatea evreiască și interesele *neamului*

Stelian Popescu va numi în *Amintirile* sale perioada 1918-1940 ca „Epoca Evreiască”, acești ani fiind în opinia sa caracterizați de „nefasta influență jidovească”²². Societatea, presa, morala riscă să fie acaparate, în viziunea sa, de evrei, în același timp emigranții veniți din Rusia transplantând o stare revoluționară și bolșevică. Adesea ei sunt catalogați drept galițieni, păgânii veniți din Galiția, fiind amintită emigrația lor și stabilirea recentă pe pământul românesc, aceasta adăugându-se la statutul lor de străini prin excelență, ei fiind veniți prin „fraudă în cetatea românească”²³. În paginile „Universul”, însă nu pericolul iudaic înțeles ca amenințarea năvălirii din afară a unui număr covârșitor de evrei care să înghită populația autohtonă este exprimat cu predilecție, ci pericolul iudaic asimilat comunismului sau oricăror curente și tendințe de distrugere a statului românesc. Acest fapt este poate explicabil și prin sporirea articolele antisemite într-o perioadă în care pericolul comunist devenise principalul punct de dezbateră.

Acest antisemitism demografic nu are în realitate un fundament temeinic. Evreii din România reprezentau în anul 1919 abia 4,2% din populația României, în 1930 procentul rămânând același²⁴. Într-adevăr Țările Române reprezentaseră pentru evrei o zonă de refugiu, mulți evrei coborând în Moldova și Muntenia în 1772, când Galiția fusese anexată de austrieci cu prilejul anexării Poloniei²⁵, de aici venind și atributul atât de folosit în „Universul” de galițieni.

La începutul anilor douăzeci, în contextul frământărilor studențești din Universități, mișcări din rândurile cărora s-au coagulat principalele grupări antisemite și totalitare (Legiunea Arhanghelul Mihail și LANC), „Universul” nu abordează un ton virulent, păstrând o anumită moderație în abordarea problemei, fără a face rabat de la direcția tradițională a primatului intereselor neamului. Astfel, începuturile mișcărilor sunt marcate în ziar prin articole informative ce aduc la cunoștință tulburările din universități, făcându-se apel la autorități să ia măsuri²⁶. Problema căminelor, a cadavrelor de la Facultatea de Medicină, dezbateră privind *numerus clausus* vor fi prezentate succint și informativ, ziarul rezervându-și totuși

²² Stelian Popescu, *Amintiri*, București, Albatros, 2000, p. 172.

²³ „Universul”, 12 iulie 1940.

²⁴ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 14.

²⁵ Hary Kuller, *op.cit.*, p. 54.

²⁶ „Universul”, 9 noiembrie 1922.

dreptul de a-i blama pe cei care au transmis străinătății informații despre discriminarea evreilor²⁷.

Dezbătând soluționarea problemei căminelor și supraaglomerării învățământului universitar, ziarul va adopta o poziție relativ moderată dat fiind contextul. Agitațiile studențești vor fi puse în seama guvernului, fiind probleme ale universității în sine și nu „susceptibile de a provoca discuțiuni iritante în legătură cu problemele de rasă și de cult”, considerând totodată că pot fi găsite soluții satisfăcătoare pentru studențime²⁸.

Privitor la dezbateră legată de *numerus clausus* ziarul va publica articolul redactat de profesorul universitar George Tașcă. Acesta notează că „cererile de astăzi ale studențimii nu se inspiră din principiile libertății și dreptății. Ele s-au născut din intoleranță ori teamă de concurență”. Cererea pentru *numerus clausus* „se poate greu susține (...) după cum ar fi cu greu să interzic cuiva de a admira o privesc, pe care am admirat-o și eu sau de a bea din izvorul din care beam și eu (...). Tot așa de absurd este să interzic unui om de a se împărtăși de la lumina și adevărul științei de la care m-am împărtășit și eu. Ce neajuns poate avea studentul creștin când alături cu el vine să asculte și studentul evreu? (...) nu evreei ci alte cauze împiedică răspândirea mai puternică a culturii poporului nostru”. Autorul va pleda în continuare pentru integrarea minorităților și în special a evreilor prin învățământ: „Ținta noastră trebuie să fie nu înlăturarea evreilor din școlile de stat românești ci atragerea tuturor elementelor străine ce trăiesc în școlile și universitățile noastre. Să ne bucurăm când aceste elemente, inclusiv evreei vin să învețe în limba noastră, să se adape la tradițiile și obiceiurile noastre, să se inspire din istoria poporului nostru și să-și modeleze sufletul după al nostru”²⁹. Cu toate că este respinsă în mod intrinsec ideea unui anumit pluralism cultural, sufletul evreiesc trebuind a fi acordat la notele celui românesc, perspectiva este totuși moderată, opunându-se discriminărilor concrete. Finalul articolului este echivoc însă. Autorul condamnă antisemitismului: „Antisemitismul este o pomire primitivă, barbară”, dar este în același timp posibil ca indirect să crediteze ideea stăpânirii străine exercitată asupra pieței comerciale și industriale a țării, propunând „munca de fiecare zi, de fiecare ceas pentru stărpirea” acestora, „plini de încredere în superioritatea neamului”³⁰.

Moderația nu va mai domina discursul ziarului în 1924, când, cu prilejul prezentării unor revendicări ale unui rabin ce vizau autonomia culturală în sânul

²⁷ „Universul”, 11 decembrie 1922.

²⁸ „Universul”, 12 decembrie 1922.

²⁹ „Universul”, 6 februarie 1923.

³⁰ *Ibidem*.

comunității evreiești, prin înființarea unor școli primare și medii evreiești unde să se poată preda idiș, existența liberă a școlilor confesionale etc., „Universul” va considera că „în cadrul politic și cultural al României întregite nu pot pătrunde organizațiile confesionale arhaice cu un pronunțat caracter de stat în stat. Evreii care nu au sentimente românești și nicio legătură cu țara aceasta trebuie să înțeleagă că nimeni nu se gândește să-i persecute în cuprinsul României, dar nici ei nu pot constitui un stat în stat. Acesta li se spune în propriul lor interes”³¹.

În pofida numărului redus de articole care abordează problema evreilor în general și a celor din universități în special, în anii douăzeci nici chiar articolele profund naționaliste nefiind la fel de numeroase ca în anii treizeci, Stelian Popescu, relatează în *Amintiri* că „Universul” a reprezentat în acei ani un vector al naționalismului și luptelor studențești: „«Universul» prin atitudinea dărză deveni centrul de realiere al naționaliștilor răzlețiți și mai ales al tineretului studențesc. În surdină atitudinea „Universului” a dat curaj unora dintre aceștia să iasă pe față, iar studențimea s-a făcut toată bloc împrejurul lui și al meu. (...) Studenții de la Iași, unde mișcarea naționalistă și antisemită era mai acută, aveau să răspundă în fiecare zi provocațiilor evreiești și administrației polițienești care îi susținea. În fruntea lor, studentul C. Z Codreanu ținea piept tuturor vrăjmașilor ideii naționale”³². Acest rol asumat de directorul ziarului se poate referi mai degrabă la perioada de la mijlocul anilor treizeci, când joacă cu adevărat un rol covârșitor în mobilizarea opiniei publice și a naționaliștilor împotriva presei de stânga, evreilor și a comunismului. Dar dinamica mișcărilor din anii douăzeci consider că este independentă de ziarul „Universul”, în pofida susținerii pe care a acordat-o studenților, sau a ajutoarelor oferite de Stelian Popescu.

Solidarizarea evreilor și unitatea comunității lor este văzută ca o amenințare în sine, fiind pe de o parte o realitate menită să-i ajute să prospere în dauna poporului român, iar pe de altă parte prilejuind conlucrarea evreilor pentru destabilizarea statului român. Solidaritatea lor ar fi aceea care le dă marea putere pe care o au, pentru acesta ziarul făcând însă vinovat și statul care nu a curmat această evoluție, căci „prin conducerea politicii noastre într-un spirit curat românesc, puterea evreiască ar fi în mare parte anihilată”³³.

Ideea asimilării este respinsă în anii treizeci. Deși se menționează că atacurile sunt adresate exclusiv acelor evrei care amenință siguranța statului, comuniștilor reprezentați de evreii de la „Adevărul” – „Dimineața”, generalizările sunt totuși inerente discursului. Stelian Popescu însuși, răspunzând unei scrisori, reale, sau fictive a unui rabin, printre altele va afirma că „Cei mai mulți dintre evreii din România sunt veniți prin fraudă, trăiesc aici prin și din fraudă în detrimentul românilor, sunt agenții tuturor teoriilor subversive, sunt clienții tuturor

³¹ „Universul”, 9 februarie 1924.

³² Stelian Popescu, *Amintiri*, p. 171-172.

³³ Nicolae Mareș, *Antisemitismul nostru*, în „Universul”, 31 mai 1936.

pușcăriilor prin excrocheriile de tot felul pe care le săvârșesc, sunt exponenții tuturor corupțiilor, sunt fermentul de disoluție în tânărul nostru stat înjghebat cu atâtea sacrificii"³⁴. Suita de afirmații reactualizează vechea suită de prejudecăți și demonizări ale evreului. Cu toate că Stelian Popescu, cu același prilej va afirma că nu există o latură religioasă a problemei evreiești din România, ziaristul Nicolae Batzaria, prezentând cazul evreilor convertiți din Turcia, va considera că o astfel de asimilare este imposibilă, întrucât ei vor continua să fie „evrei ca mentalitate, concepții și moravuri”³⁵. Directorul ziarului pierduse din vedere probabil că, într-unul dintre articolele sale din 1936 declarase că „eu primesc să am în serviciul meu evrei care s-au creștinat de decenii și sunt buni români”, în timp ce ziaristilor din Sărindar le va spune „vă primesc și pe voi dacă vă botezați și să vă păstrați chiar numele dacă vă schimbați sufletul și apucăturile ca să nu fiți vătămătorii țării care vă adăpostește”³⁶.

În încercarea de a se delimita de antisemitismul unor publicații radicale care menționau că „Universul” nu ar trebui să se limiteze la grupul „evreilor comuniști din Sărindar”, și că învinuirile „trebuie aduse întregii seminții”, redacția va răspunde că „Noi rămânem la linia noastră de conduită exprimată de decenii și socotim că orice generalizare constituie o eroare și o nedreptate. Minoritățile conlocuitoare, deci și minoritatea evreiască, au dreptul să progreseze în liniște respectând legile țării și drepturile națiunii dominante”³⁷. Vor pune în continuare neajunsurile suferite de comunitatea evreiască în seama presei de stânga care este responsabilă pentru agitațiile create în jurul grupului pe care pretinde că îl reprezintă. Cu toate acestea, adresându-se desigur „galițienilor din Sărindar”, la nu foarte mult timp după opoziția exprimată față de ideea generalizărilor, vor afirma că „nici prin originea lor, nici prin specificul rasei lor, nici prin apucăturile lor de samsari, nici prin atavica lor amoralitate și lașitate nu pot fi trecuți în rândul adevăraților oameni, care au curajul opiniilor lor și al actelor lor”³⁸. Punând originea și rasa înaintea întregii enumerări, generalizarea este intrinsecă, aducând în lumină și latura rasistă a antisemitismului practicat.

Un alt pericol care venea dinspre comunitatea evreiască, era considerat cel al pervertirii sufletului curat românesc, „Universul” publicând în acest sens un articol al lui Nichifor Crainic, care atrage atenția asupra nevoii de acțiune

³⁴ Stelian Popescu, *Răspuns unei scrisori*, în „Universul”, 20 Februarie 1938.

³⁵ Nicolae Batzaria, *Problema asimilării*, în „Universul”, 3 martie 1938.

³⁶ Stelian Popescu, *Evrei și... ovrei*, în „Universul”, 17 iunie 1936.

³⁷ *O imposibilitate morală* în „Universul”, 15 mai 1936.

³⁸ „Adevărul” și „Dimineața” în „Universul”, 16 iunie 1936.

preventivă împotriva „năvalei sistematice a iudeizării sufletului românesc” prin iudeizarea învățământului”³⁹.

Antisemitismul economic

Unul dintre vechile argumente ale antisemitismului românesc este acela al prosperității economice a evreilor în detrimentul românilor. Această perspectivă nu va lipsi din paginile „Universul”. Stelian Popescu va considera, așa cum era de imaginat, evreii ca fiind oamenii străinilor, prin relațiile de afaceri pe care ei la întrețineau cu aceștia. În viziunea sa, la fel ca a multor altora, „românii priveau cu jind la prosperitatea jidovească”. Lipsa materiilor industriale din timpul războiului ar fi favorizat dezvoltarea industriei cu capitaluri evreiești. Evreii au ajuns pe această cale și atotputernici în presă, erijându-se în „directori de conștiință”⁴⁰.

În viziunea „Universului” „aproape toate băncile, marile industrii sunt în mâna evreilor care le duc la faliment și ei scapă numai prin politicieni și cu averi acumulate. Dar oare evreii sunt vinovați de toate astea? Ei înfloresc admirabil pe putregaiuri, dar pentru aceasta trebuie ca putregaiurile să existe”⁴¹ extinzând astfel culpa asupra partidelor politice, ziarul apropiindu-se tot mai sensibil de logica discursului antisistemic. Același articol pomenește despre enorme capitaluri strănse de veacuri de evrei. În mare, în jurul acestor idei gravitează acest „antisemitism economic”, fiindu-i adăugate și exemplele vii despre activitățile ilegale întreprinse de acționarii evrei de la „Adevărul” – „Dimineța”.

Acest timp de „antisemitism economic” creiona așadar imaginea evreului ca înclinat organic spre activități comerciale pe care le practica în mod evident fără scrupule, la fel ca tot ceea ce încerca să întreprindă, „perfidia” fiind una dintre „armele specifice ale arsenalului talmudic”, neurmărind niciodată nimic altceva decât profitul⁴².

Este de netăgăduit preferința evreilor pentru activitățile comerciale, dar rațiunile acestei realități sunt departe de demonizările practicate. Evoluția pozițiilor economice ale evreilor a fost singurul palier relativ vacant în care accesul nu le-a fost blocat, așa încât crearea unei poziții în acest domeniu a fost o premisă fundamentală pentru dobândirea unui statut social⁴³. Astfel că, evreii din România secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, nu doar au viețuit în acest teritoriu dar au și supraviețuit, realizând performanțe evidente în domenii care îi situau pe trepte înalte ale „topului” economic, material, cultural, făcându-i și mai nedorți. În România au fost însă practicate două direcții, una stânjenitoare, prin

³⁹ Nichifor Crainic, *Iudeizarea învățământului*, în „Universul”, 20 iunie 1936.

⁴⁰ Stelian Popescu, *Amintiri*, p. 175.

⁴¹ Nicolae Mareș, *Antisemitismul nostru*, în „Universul”, 31 mai 1936.

⁴² „Universul”, 27 iunie 1936.

⁴³ Hary Kuller, *op.cit.*, p. 83.

măsurile cu substrat etnocratic și una stimulative, prin curentul de opinie obiectiv al dinamicii socio-politice⁴⁴.

Nu doar prima direcție își va găsi locul în paginile „Universului”, ci, deși poate șovăielnic, va exista și expresia celei de a doua. Cu prilejul adoptării primelor măsuri antisemite în timpul scurtei guvernări Goga-Cuza, ziarul îndemnă noii cârmuitori la cumpătare în măsurile pe care urmează să le adopte, subliniind că: „soluția mecanică a eliminării străinilor din posturile de comandă ale vieții noastre economice poate fi ea aparent atrăgătoare, prin categoricul și simplismul formei în care ni este înfățișată, dar efectele ei vor fi negative dacă aplicarea ei ne va găsi nepregătiți de a înlocui cu succes și în toate direcțiunile pe străinii eliminați”⁴⁵. Desigur că ziarul nu neagă legitimitatea unor astfel de măsuri, ci doar realizează imposibilitatea de a elimina străinii, în special evreii, din viața economică într-un moment în care nu există categorii pregătite să umple golul, propunerea fiind aceea că „trebuie procedat cu mult cumpăt și în etape, pentru ca fiecare pas înainte să fie imediat consolidat și numai după aceea să facem altul mai departe”⁴⁶. În același număr, cu prilejul deciziei guvernului naționalist de a desființa ziarele „Adevărul” – „Dimineața”, măsură la care campaniile „Universul” împotriva presei „jidovite” a contribuit din plin, după cum vom vedea în cele ce urmează, redactorul șef, Romulus Seișanu, afirmă că „principial suntem pentru naționalizare, căci nu se mai poate tolera în România Mare, ca presa prin influența puternică ce o exercită asupra opiniei publice, să fie dominată de elemente străine de neamul nostru (...)”. El face un scurt istoric al prezenței evreilor în presă, considerând că „numai când ziarele au început să se răspândească în masele populare atunci s-au ivit tendințele de comercializare și de acaparare a presei de către elementele evreești (...) care au acaparat-o sub formă de trusturi și întreprinderi comerciale (...) ziarele finanțate de băncile și asociațiile internaționale evreești au început să submineze instituțiile de bază ale statului național, biserica creștină, armata, justiția, școala și administrația, să combată naționalismul, să otrăvească opinia publică (...)”⁴⁷. Desigur că se regăsesc o serie de exagerări și idei standard. Băncile și asociațiile internaționale evreești care subminează statul, se încadrează în vechea teorie a conspirației mondiale evreești. Într-adevăr gazetarii evrei din presa română, dar și cei din presa evreiască – câteva sute, dintre care vârfurile, câteva zeci – se impuseseră suficient în presă, prin talentul lor gazetăresc evident, încât „puterea” lor reală sau de multe ori închipuită și exagerată, devenise

⁴⁴ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁵ *Drumul spre izbândă* în „Universul”, 4 ianuarie 1938.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Romulus Seișanu, *Naționalizarea presei*, în „Universul”, 4 ian 1938.

ținta predilectă a „demascărilor” presei antisemite. Chiar și „Universul”, deși neintegrabil în ceea ce s-ar chema presa antisemită (înțelegând prin aceasta presa care tratează cu predilecție subiectul „problemei evreiești”), va ține rubrici de tipul „Cine sunt și ce vor?” despre care vom pomeni în cele ce urmează. Printre acești gazetari evrei se vor număra și personalități care aduseseră servicii țării, de pildă S. Roshental, directorul „Dimineții”, care în calitate de reprezentant la Geneva și atașat de presă la Washington (pană în 1938) susținuse interesele României. Locul și rolul real al evreilor în presa vremii, contrar exagerărilor antisemite nu era nici atât de copleșitor și nici atât de prost calitativ. Numărul crescut de evrei care lucrau în slujba presei democratice, nu explică decât într-o măsură mică sensurile larg sociale pe care aceste publicații le dădeau conceptului de democrație, aceste înțelesuri fiind împărtășite de o serie de gazetari români, care și ei abordau problemele sociale și etnice ale României⁴⁸.

Privitor la marile câștiguri ale evreilor de pe seama presei și trusturilor de presă, ele au fost în anii interbelici în mod cert cu mult mai mici decât acelea ale lui Stelian Popescu sau Pamfil Șeicaru.

Cu toate că mult exagerată, legătura evreului cu banul este expresia unei realități, și anume aceea că singura emancipare posibilă a acestuia, în contextul unei etnocrații active în majoritatea palierele vieții socio-politice, a fost puterea banilor care a făcut din unii dintre evrei parteneri la afacerile țării, evreii netrăind din funcții la stat sau din agricultură, ci transformând interesul comercial într-o arenă a libertății și emancipării lor. În pofida exagerărilor masive practicate de presa antisemită și la nivelul mentalului colectiv, importanța evreilor în dezvoltarea trendului capitalist și a liberalismului în România este evidentă. Dacă literatura antisemită nu ar fi contribuit masiv la cimentarea unor blocaje, evreii ar fi avut capacitatea unei depline integrări în societate și posibilitatea conlucrării la modernizarea și dinamizarea statului⁴⁹.

Iudeo-bolșevismul

Revoluția bolșevică a avut un rol matricial în evoluția social politică a perioadei interbelice. Încă de la începuturile sale, anti-bolșevismul a avut și o componentă puternic anti-evreiască ce a evoluat spre antisemitismul cel mai radical, din simbioza acestor tendințe coagulându-se conceptul de iudeo-bolșevism, devenit, mai ales spre finalul anilor treizeci, catalizatorul temerilor generale în întreaga Europă. Evreitatea etnică a câtorva fruntași ai revoluțiilor comuniste a devenit argumentul infailibil al legăturii organice dintre comunism și evrei. Această perspectivă va fi împărtășită chiar de campioni ai democrației, precum Winston Churchill care va afirma că „Această mișcare printre evrei nu este nouă. Din vremea lui Spartakus Weishaupt și până la Karl Marx, apoi până la Troțki,

⁴⁸ Hary Kuller, *Presa evreiască din România*, București, Tritonic, 2004.

⁴⁹ Hary Kuller, *Opt studii...*, p. 101.

Bela Kun, Rosa Luxemburg și Emma Goldman, acționează o conspirație la scară mondială, ce își propune să distrugă civilizația și să transforme societatea pe baza manifestării nestingherite a lăcomiei și visului imposibil de egalitate pentru toți (...) aceasta a fost motorul fiecărei mișcări subversive din secolul al XIX-lea, iar acum această bandă de personalități ieșite din comun ale lumii de dedesubtul marilor orașe din Europa și America a pus mâna zdravăn pe poporul rus și practic a devenit stăpânul necontestat al unui imperiu uriaș⁵⁰.

Cu toate că legătura iminentă produsă la nivelul mentalului colectiv între evrei și mișcarea bolșevică este un punct esențial al dinamicii acestei idei, totuși o astfel de logică are rădăcini mult mai profunde decât simpla suprapunere a unor realități cu mult denaturate și exagerate. Ideea iudeo-bolșevismului își are corespondentul în trecut în ideea complotului iudeo-masonic, constanța diabolizării evreului în momentul oricărei crize sociale fiind un relevant indicator al forței de diseminare a unor stereotipuri arhaice, în fața cărora neputința științei este de netăgăduit⁵¹. Perpetuarea a ceea ce Leon Poliakov denumește „cauzalitate diabolică”, referindu-se la un „hiperdeterminism specific formelor de sociologie spontană, care atribuie în mod sistematic unui grup sau unor indivizi anume puterea de a provoca evenimente malefice, deoarece acestea le-ar fi profitabile”, este expresivă pentru perpetuarea unor forme de gândire mistică în societatea modernă⁵². Cum am mai menționat, mistica este o trăsătură dominantă a gândirii și conceptualizărilor românești, mai ales cele interbelice, astfel ideea iudeo-bolșevismului nefiind un simplu împrumut ideologic, ci bucurându-se de o dinamică proprie acestei culturi.

Ziarul „Universul”, mai ales în perioada anului 1936, va exploata masiv ideea acestei legături dintre evrei și comunism, cu toate că formula des uzitată de ei a fost aceea a atacurilor îndreptate exclusiv împotriva acelor evrei comuniști și nicidecum asupra comunității evreiești. Generalizările nu au lipsit însă, iar maniera în sine a putut fi mai insidioasă decât aceea a presei radical antisemite, având o putere mai mare de penetrare în mentalul colectiv.

Redactorul șef al ziarului „Universul” va trece în revistă câteva argumente ale acestei teorii a iudeo-comunismului, creditându-le. Articolul nu este astfel

⁵⁰ A. P. Schmid, *Churchill privater krieg. Intervention und Contrarevolution im russischen Burgerkrieg*, Zurich, 1974, p. 312 apud Ernst Nolte, *Războiul civil european 1917-1945*, Ed. Runa, București, 2005, p. 95.

⁵¹ Yad Vashem, *Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia iudeo-bolșevică. Evreii români și comunismul în perioada 1938-1944*, http://www.yadvashem.org/yv/en/about/events/pdf/report/romanian/1.4_Iudeobolsevismu_1_romana.pdf, p. 1, site accesat la 1 mai 2014.

⁵² *Ibidem*, p. 3.

sugestiv doar pentru pozițiile ziarului, ci este și reflexul unui consens aproape general asupra acestei idei, autorul venind să susțină ceea ce el numește un curent general de opinie și nu doar perspectiva literaturii antisemite, ambele văzând „iudaismul – pe bază documentară – ca factor principal dinamic, ca forță motrică a mesianismului sovietic revoluționar”. Constatarea este justificată de „prezența unui număr covârșitor de evrei în statele majoritare ale Internaționalei și în toate organizațiile comuniste, ca și prin propaganda ce o fac evreii în presa lor, sub diferite forme în favoarea aderenților doctrinei marxiste”. Un alt argument menit să susțină legitimitatea tezei iudeo-bolșevismului este acela al „lipsei unei propagande evreiești împotriva comunismului (...) faptul că nicăieri nu s-a produs o desolidarizare a evreilor – demonstrativă, publică – de acțiunea celorlalți coreligionari ai lor, ceea ce a determinat opinia publică de pretutindeni să reacționeze și să tragă concluziile impuse de logică și de realitate”. În continuare, consideră legitime măsurile care se iau, fiind înțelese ca măsuri anticomuniste și nicidecum antisemite întrucât „nu au ca substrat nici ura de rasă nici distrugerea unei religii, nici persecutarea evreilor, ci apărarea patrimoniului național, a statului în frontierele sale actuale, a libertăților în materie religioasă, a familiei așa cum au evoluat ele în cursul veacurilor (...)”. Se pune problema de ce evreii refugiați în urma persecuțiilor din Uniunea Sovietică, nu au protestat împotriva regimului, concluzia fiind că în realitate „îl susțin și vor să-l introducă în alte țări”⁵³. Autorul pune între ghilimele *persecuții*, decredibilizând o astfel de posibilitate, cu toate că evreii nu fuseseră ocoliți de valurile terorii comuniste.

Rampa de lansare și propagare a comunismului în România este, și în viziunea ziarului, redacția ziarelor de stânga „Adevărul” și „Dimineța” din strada Sărindar, unul dintre argumente fiind faptul ca tatăl lui Marcel Pauker era coacționar al acestor ziare, și că în redacție era un număr relativ crescut de evrei. Demascarea numelor reale evreiești a acestor gazetari va deveni preocuparea cotidiană a ziarului „Universul” prin rubricile „Cine sunt?” și „Ce vor?”. Articole vor denunța „comunismul lor – «umanitarismul» semit al paukerilor și brauerilor de la cele două ziare”⁵⁴. Va începe o adevărată luptă între cele două trusturi, dar asupra acestui aspect am stăruit deja cu alt prilej⁵⁵. În realitate nici „Adevărul” și nici „Dimineța” nu puteau fi catalogate drept presă comunistă, fiind ziare apropiate stângii democratice, iar în ciuda creditării prin unele articole a unui discurs mai radical al stângii, nu au fost niciodată comuniste. Cu toate acestea, cel care a luat apărarea Anei Pauker cu prilejul procesului comuniștilor de la Craiova, mult prea mult mediatizat, care a stârnit o adevărată isterie (întreținută de

⁵³ Romulus Seișanu, *Comunismul și iudaismul*, în „Universul”, 7 octombrie 1936.

⁵⁴ „Universul”, 3 iunie 1936.

⁵⁵ Maria-Sofia Șcheaua, „*Universul*” în dezbaterile ideologice a anului 1936, lucrare prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări organizată de Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia, noiembrie 2013.

Moscova, care găsisse un bun prilej pentru propagandă) în privința pericolului comunist, a fost Petre Pandrea și nu unul dintre acei gazetari evrei. Tudor Teodorescu-Braniște, din 1936 director al ziarului „Adevărul”, observa, chiar în ultimul număr care a mai putut apărea al acestui ziar, suprapunerea dintre democrație și comunism cu care operau deja spiritele extremiste devenite tot mai ofensive: „Dacă o bună parte din opinia publică este azi în rătăcire și repudiază ideea de libertate, ca să îmbrățișeze principiul dictaturii, nu este vina opiniei publice, ci a celor care au contribuit la rătăcirea ei. Să nu se uite că ani de zile, democrații sinceri, moderați au fost etichetați ca «bolșevici», deși chiar și cei care le aplicau eticheta știau foarte bine că au în fața lor oameni profund atașați ideii de libertate și legalitate, în cadrul actualului regim monarhic-constituțional. În felul acesta, s-a căutat compromiterea și înăbușirea oricărei inițiative de reală și chibzuită democrație”⁵⁶.

Stelian Popescu va deveni simbolul acestei lupte, liderul „citadelii naționalismului” așa cum era numit „Universul” de către membrii redacției sale. El se va considera victima calomniilor și atentatelor, parte reale, parte închipuite sau exagerate: „păgânii veniți recent din Galiția continuă să arunce împotriva directorului nostru hârdaie de lături iudaice socotind că intimidarea și șantajul, armele lor obișnuite vor prinde și cu noi (...)”⁵⁷. Tonul devine din ce în ce mai radical, iar iudaismul devine o țintă în sine a atacurilor. Împotriva acestui pericol „neamul românesc se luptă în legitimă apărare contra spurcatelor canalei cari vor să introducă și la noi raiul comunist care le-ar da lor și seminției lor stăpânirea absolută asupra unui popor de 18 milioane de suflete”. Așa cum însuși titlul o sugerează, polemica nu mai este suficientă, fiind nevoie de „deparazitare”⁵⁸. Cu toate că această formulă lapidară este adresată presei rivale, conținutul articolului, trimiterile la seminția evreiască fac imposibilă delimitarea reală a acestei instigări. În apărarea lui Stelian Popescu vor sări o serie de publicații naționaliste și chiar personalități politice, precum Nicolaie Titulescu care își va exprima susținerea pentru directorul „Universului” și publicația sa⁵⁹.

Situația va fi prezentată ca fiind din ce în ce mai acută, în unul dintre articole punându-se problema „până unde vom îngădui să mergă cu îndrăzneala cei pripășiți aici numai ca sa ne batjocorească și să ne sape temelia țării? Cât timp

⁵⁶ Tudor Teodorescu-Braniște, *Criza democrației*, „Adevărul”, 30 decembrie 1937, p. 1 apud *Propaganda antisemită și retorica oficială despre primejdia iudeo-bolșevică*.

⁵⁷ *Nu polemică! Deparazitare!*, în „Universul”, 31 mai 1936.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Demascarea calomniatorilor*, în „Universul”, 1 iulie 1936.

vom mai răbda tirania veneticilor ajunși stăpâni în casa noastră? Nu a sosit oare momentul să le strigăm până aici blestemaților?”⁶⁰.

Originile antisemitismului românesc, a cărui existență deja nu mai putea fi negată în România la mijlocul anilor treizeci, este pusă tot în seama evreilor, aceasta devenind schema generală de tratare a problemei. În primul rând prin faptul că le permit publicațiilor din Sărindar și comuniștilor să se erijeze în reprezentanții și liderii lor de opinie, neprotestând sau nedeținându-se în mod public de aceștia. Publicațiile pomenite, deși de stânga, nu își asumaseră un rol de reprezentare a comunității evreiești, iar comunitatea evreiască nu avea cum să protesteze, de pildă împotriva aceluia care ar fi susținut ideea toleranței sau a drepturilor egale pentru minorități, fiind illogic să militeze împotriva intereselor proprii comunității și intereselor individuale.

Pentru o mai puternică acreditare a ideii culpei evreiești în declanșarea curentelor antisemite, vor fi citate opiniile unui profesor evreu care ar încerca să demonstreze contribuția poporului său la crearea și întreținerea acestui curent în Europa. Fie este un evreu atipic, fie este un personaj fictiv. El va argumenta pe marginea antisemitismului german notând că: „Pe când o bună parte a poporului german lupta pentru conservarea ființei proprii, noi evreii asurzeam cu strigătul nostru toată Germania, noi voiam să îndreptăm lumea și să încercăm cu ideile noastre să influențăm viața publică, noi scriam în presă articole de Crăciun și de Paști și serveam poporului german religia sa în vasul nostru evreesc. Împotriva acestui lucru s-a îndreptat poporul autohton și a luptat împotriva influenței evreiești, a presei evreiești. Împotriva acestei semitizări a ființei germane, s-au ridicat germanii. Noi ne-am jucat cu cele mai sacre bunuri ale poporului german și câteodată ne-am și bătut joc de ceea ce era sfânt națiunii germane. Noi ne întemeiam pe drepturile de fier ale democrației germane și ne simțeam cetățeni egal îndreptățiți în sânul comunității germane. Ne erijam în moralisții poporului german (...) Noi am făcut revoluții și ne-am pus în fruntea maselor germane vânând idealuri (...). Ea a vrut să-si creeze singură soarta și să hotărască singură viitorul copiilor ei, și lucrul acesta nu i se putea lua în nume de rău”⁶¹. Îngroșarea frazelor este folosită de ziar pentru a scoate în evidență exact acele argumente practicate de curentul antisemit. În același timp citarea unui ziarist evreu din Cernăuți ar fi fost probabil menită să contracareze impresia că ziarul ar avea ceva împotriva evreilor în general, el îndreptându-și lupta exclusiv împotriva aceluia ce urmăreau subminarea statului, revoluționarilor. Prin afirmațiile expuse se creditează însă ideea că evreii se fac într-adevăr vinovați de activități subversive, realitate ce se dorește întărită prin faptul că însuși un evreu recunoaște și demonstrează aceste fapte.

⁶⁰ N. Rădescu, *Primejdia cea mare*, în „Universul”, 1 iunie 1936.

⁶¹ *Creatorii antisemitismului*, în „Universul”, 22 mai 1936.

„Uniunea evreilor” este și ea responsabilă în parte pentru existența curentului antisemit, încurajând „năvala evreilor din Galiția și de peste Nistru, năvală care a făcut să avem un număr insuportabil de mare de străini ce fac un rău imens și românilor și evreilor băștinași”⁶².

Un alt articol menționează că problema evreiască din România se poate „rezolva cu ajutorul evreilor, primul gest al evreilor doritori de a trăi bine în țara românească este desolidarizarea lor de toți veneticii presei din Sărindar”, antisemitismul românesc fiind condiționat de dragostea pe care evreul trebuie să o arate țării „se cere ca un evreu să iubească întâi țara românească și apoi solidaritatea și exclusivismul evreesc”⁶³.

Pe 3 iulie 1936 Stelian Popescu va anunța: „Am făcut tot ce am putut ca să vă arătam pericolul comunist, ce ne amenință și cine sunt aceia cari au sprijinit pe străinii comuniști pripășiți în țara noastră Azi guvernul ne-a interzis să mai publicăm ceva ce ar mai putea să arate cari sunt dușmanii neamului și care este otrava ce i se picură în suflet zi de zi. De acum încolo, fiecare să se apercum poate, căci țara este lăsată să fie invadată de pacostea comunistă sprijinită de uneltele comuniste din speluncile ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”. ROMÂNII! Fiți atenți și aduceți-vă aminte de nemuritoarele versuri ale marelui Eminescu: „Cine a îndrăgît străinii/ Mânca-i-ar inima câinii”⁶⁴. Directorul ziarului se plasează astfel în continuitatea vechilor curente xenofobe și antisemite, legitimând rațiunea luptei prin versurile poetului național, situând astfel, orice formă de dizidență față de direcția promovată de tabăra naționalistă, în sfera trădării.

În mod evident ideea atât de răspândită (până în zilele noastre) a iudeo-bolșevismului este expresia reconfigurării unor mai vechi stereotipuri discriminatorii și diabolizări ale evreului, el rămânând etern *celălalt*, agentul răului. Cum în anii interbelici răul suprem devenise comunismul, în mod reflex evreii, care până atunci fuseseră agenții oculte masonice, se transformă în apostolii bolșevismului. Suprareprezentarea lor în mișcările comuniste ale Europei răsăritene nu este însă expresia faptului că majoritatea evreilor ar fi fost comuniști, ci mai degrabă că printre comuniști, evreii se găseau într-un procent mai mare decât era ponderea lor în ansamblul populației țării⁶⁵.

⁶² Pentru Uniunea evreilor, în „Universul”, 27 mai 1936.

⁶³ Nicolae Mareș, *Antisemitismul nostru*, în „Universul”, 31 mai 1936.

⁶⁴ „Universul”, 3 iulie 1936.

⁶⁵ Teodora Ormenișan, *Câteva opinii despre antisemitism și comunism în „Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”*, CSIER, București, 2008, pag. 120-126, p. 122.

Acest supra-procentaj presupune că în 1930, evreii din cadrul P.C.R. reprezentau 18,1% dintre membrii partidului, față de 22,7% români și 26,6% unguri; în 1946, evreii reprezentau 5,6%, față de 72% români și 12,4% unguri, iar în 1950, avem 3,5% evrei față de 81,7% români și 11,3% unguri⁶⁶. Reprezentarea mai mare a evreilor în rândurile mișcării comuniste a fost așadar crescută în perioada ilegalității partidului. Absolutizările însă reprezintă un unghi greșit de analiză a acestei realități. Apartenența la o mișcare politică reprezintă un act individual și liber asumat, rezultatul concursului mai multor factori (educație, nivel de trai, stabilitate economică și socială, vârstă, religie etc.). Într-un regim în mare parte nedemocratic, antisemit, care practica un grad crescut de intoleranță, apropierea anumitor indivizi din aceste comunități de o mișcare care se pretindea a fi internaționalistă, opusă regimurilor fasciste, ce promitea teoretic o nouă societate care ar distruge formulele rasiste sau naționaliste care obstaculau emergența evreilor în societate, este lesne de înțeles. Cu toate acestea ea nu este reprezentativă pentru opțiunea comunității evreiești, asemenea opțiuni politice individuale nefiind sinonime celor ale comunității evreiești⁶⁷.

În același timp, teoria congruenței culturii și mentalității iudaice cu ideologia comunistă este, în opinia noastră lipsită de substanța din toate punctele de vedere. În primul rând comunitatea evreiască este profund religioasă, întreținând și în jurul acestui criteriu o strânsă solidaritate comunitară, pomenită chiar de câteva articole din „Universul”. Acest fapt este incompatibil cu ateismul promovat de mișcarea bolșevică, iar ateul este o excepție a comunității evreiești, delimitată și coagulată în principal în jurul apartenenței religioase. În al doilea rând puternica integrare economică (singura de altfel), rolul masiv al evreilor în articularea unei clase de mijloc, a burgheziei, atașamentul față de proprietatea privată, față de mecanismele capitaliste au făcut ca evreii în fapt să se teamă de comunism în egală măsură cu restul populației. Chiar perspectiva antisemită este paradoxală. Dacă în primă fază argumentează apetența evreilor pentru afaceri, bani, capitaluri și averi și în plus apartenența lor la oculta masonică, așa cum ziarul va afirma în articolul *Trădarea lui M. Sadoveanu*, că oricine scrie la „Adevărul” – „Dimineța” este membru al oculte masonice⁶⁸, apoi va susține ideea ca evreii urmăresc subminarea statului prin instaurarea comunismului și distrugerea valorilor precum familia și proprietatea privată, ambele în realitate prețuite în rândurile comunității evreiești.

Campania răsunător purtată de ziarul „Universul” și de naționaliști nu va rămâne fără urmări. În afara violențelor de stradă izbucnite la mijlocul anilor treizeci, arderea publică a ziarelor din Săringar, prezentată cu aplomb și mândrie de către ziar, această izbucnire de ură va pregăti măsurile și legislația antisemită, legitimarea morală și logica pogromurilor anilor patruzeci. Discursul lui Stelian

⁶⁶ Liviu Rotman, *Evreii din România*, p. 149 apud Teodora Orneișan, *Câteva opinii...*, p. 122.

⁶⁷ *Propaganda antisemită...*, p. 20.

⁶⁸ „Universul”, 3 Februarie 1937.

Popescu va atinge în această perioadă forme paroxistice, în lupta sa cu presa de stânga afirmând că împotriva acestor „canalii” el va trebui să lupte „spre a curăți țara de vermina comunistă” adăugând că „nu expulzați, cum a făcut Hitler, dar SPÂNZURAȚI trebuie acești nemernici spre a redea țării liniștea de care are nevoie”⁶⁹.

O altă rațiune posibilă a suprasolicitării discursului antisemit prin continua corelare cu presa din Sărindar, este aceea a intenției de eliminare a concurenței. O notă informativă a Siguranței va menționa schimbarea de tactică a ziarelor „Adevărul” – „Dimineața” în octombrie 1936, luna în care avusese loc marea manifestație națională de la Arenele Romane, condusă de Stelian Popescu. Nota va aduce la cunoștință „epurarea unei mari majorități de elemente evreiești și inutile, plecarea lui Labin, Graur și Pauker și introducerea în măsură cât mai mare a unui număr de gazetari creștini cu conduită și atitudine publică democrată burgheză. Direcția publică a gazetei preluată de Tudor-Teodorescu Braniște (...) întreaga atitudine în politica internă și externă rămâne aceeași și va fi dusă chiar cu mai multă vehemență fiind de data aceasta și sub iscălitură creștină”⁷⁰. Depășirea crizei financiare de la „Adevărul” – „Dimineața”, va fi anunțată într-o notă din 10 noiembrie 1936, menționându-se ca aceasta a fost rezolvată printr-un împrumut de 40 de milioane de lei, în continuare anunțând că din personalul evreiesc au rămas Blumfeld, Brănișteanu și Soreanu⁷¹. Nu pentru mult timp însă, cele două publicații aveau să fie desființate în timpul scurtei guvernări Goga-Cuza, în cadrul măsurilor de naționalizare a presei. Astfel „Universul” își va pierde singurul rival pe măsură.

Violențe și genocid

Din 1938 presa suferă o uniformizare aproape totală, regimurile autoritare, dictatoriale, totalitare impunând o totală *monotonie ideologică*⁷², perpetuată în jurul ideii naționale, orice dizidență față de acesta fiind eliminată. Stelian Popescu va fi un critic și adversar vehement al regimului autoritar carlist și al lui Carol al II-lea, opunându-se aluziv prin articole, în limitele cenzurii, măsurilor și politicilor monarhului. Deși inițial foarte bun prieten și susținător al lui Ion Antonescu, va rupe legătura cu acesta odată ce va ajunge la putere, cu toate că inițial promise cu mare încântare abdicarea regelui și numirea generalului în fruntea guvernului. Aducerea legionarilor la putere și politicile promovate de aceștia vor stârni îngrijorare și indignare în rândurile redacției din Brezoianu și mai ales lui Stelian Popescu, care deși creditase în 1937 Garda de Fier ca o forță politică capabilă să

⁶⁹ Stelian Popescu, *Evrei și... Ovrei*”, în „Universul”, 17 iunie 1936.

⁷⁰ ACNSAS, Fondul Documentar, D12515, p. 41.

⁷¹ *Ibidem*, p. 62.

⁷² *Propaganda antisemită...*, p. 6.

regenezeze societatea românească în spiritul ideii naționale, va deveni ținta atacurilor legionare, în timpul rebeliunii aceștia încercând să-l asasineze, iar redacția fiind devastată. Nu politicile antisemite sau abuzurile săvârșite împotriva evreilor vor constitui elementul discordant între ziar și regimuri. Cu toate că într-o manieră mai rezervată în sensul abundenței articolelor, care nu va fi la fel de mare ca cea a altor publicații („Curentul”, de pildă), nici „Universul” nu va face rabat de la retorica oficială despre amenințarea iudeo-bolșevică, diseminând la rândul-ideologia „războiului sfânt” sau a „cruciadei anti iudeo-bolșevice”. Acest fapt nu va însemna însă că toate articolele vor fi redactate în această manieră. În pofida cenzurii, reportajele de război ale redactorului șef, Romulus Seișanu, deși partizan înfocat al Axei, sunt considerate unele dintre cele mai pertinente din punct de vedere militar și strategic și documentate articole, însăși comunitatea evreiască manifestându-și nemulțumirea în momentul în care acesta a fost demis de la „Universul”, în momentul în care ziarul nu-i mai împărtășea viziunile pro-germane.

Cu prilejul pierderii Basarabiei, în iunie 1940, va reveni acut ideea desolidarizării evreilor de interesele și aspirațiile neamului românesc. Această perspectivă are o îndelungată istorie, unul dintre momentele matriciale în coagularea acestui discurs fiind Primul Război Mondial. După încetarea conflagrației, evreii sunt învinuiți de pactizare cu dușmanul, de dezertări, de presiuni externe pentru dobândirea cetățeniei în masă. Încă din acea perioadă, evreii vor fi prezentați ca spioni bolșevici, acest curent legitimând acte pogromiste sub pretextul luptei anti-bolșevice, arestări ilegale sau procese militare⁷³. Stelian Popescu va concentra esența acestei opinii larg răspândite în *Amintiri*: „Faptul că atâtea evrei se pusese la adăpost în timpul războiului (...) fugiseră în slujba inamicului, faptul că ieșiseră cu flori înaintea lui în momentul ocupării capitalei și se pusese în tot timpul ocupației la dispoziția lui (...) averile lor rămăseseră intacte iar ale românilor devastate, nicio sancțiune severă nu se luase contra celor vinovați de neloyalitate față de toleranța ce li se arătase de poporul român, crease o atmosferă greoaie în contra lor”⁷⁴.

În realitate participarea comunității evreiești la Primul Război Mondial a fost considerabilă. Comitetul Federal al organizației sioniste din România a trimis pe 4 noiembrie 1916, o circulară către secțiunile din țară în care anunța că „organizația noastră, compusă în mare parte din elemente tinere, are acum pe câmpul de luptă marea majoritate a membrilor ei. Puțini au rămas la căminele lor dar și dintre aceștia cei mai mulți vor avea să intre în curând în rândurile combatanților”, în timp ce în continuare se menționează că cei care rămân acasă au „o mare datorie de împlinit, aceea de a contribui la opera patriotică de ajutorare

⁷³ Hary Kuller, *Antisemitismul ziarului "Universul"* în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”, p. 106.

⁷⁴ Stelian Popescu, *Amintiri*, p. 170.

întreprinsă în favoarea ostașilor și răniților și a familiilor luptătorilor"⁷⁵. În același timp Comitetul Central al Uniunii Evreilor Pământenii va lansa o acțiune pentru susținerea economică a efortului de război, subscriind la împrumutul național și constituind în București și în țară comitete de ajutorare, strângându-se sume considerabile: „Țara apelează astăzi la fiii săi s-o sprijine în acțiunea de pregătire și de apărare a marilor ei interese. Suntem și noi fiii țării și ne vom face și cu această ocazie întreaga datorie. (...) Să subscriem deci, TOȚI la marea împrumut național!”⁷⁶. În aceeași timp presa evreiască anunța că, după intrarea României în conflict, în toate templele și sinagogile din țară s-au oficiat servicii pentru izbânda armatelor române⁷⁷. Nici pe front acțiunile evreilor nu au fost de neglijat: 825 de evrei au fost decorați cu: „Coroana României”, „Virtutea militară”, „Bărbăție și credință”, „Crucea Regina Maria” etc., aceștia dând dovadă de „eroism”, „bravură”, „devotament”, „credință”⁷⁸. În același timp au fost 882 de morți identificați, 740 de răniți, 449 prizonieri militari⁷⁹.

Aceste realități nu au avut nicio putere de propagare în mentalul colectiv românesc, astfel convingerea trădărilor, umilirii armatelor române, desolidarizării va reveni în forță cu prilejul cedării Basarabiei. Imediat după ce regele a acceptat pretențiile sovietice au început să apară istorisiri despre umilirea românilor și ostașilor români care începeau să se retragă, de către ruși, dar mai ales de către evreii care voiau să se răzbune pentru legislația antisemită. O serie de măsuri anti-rusești – interzicerea limbii ruse, a samovarelor etc. – stârniseră ostilitate față de autoritățile românești. Învinuirile și relatările despre atrocitățile săvârșite de evreii comuniști în Basarabia cu prilejul retragerii se vor înteți și, direct proporțional cu aceasta, dorința de răzbunare, mai ales în rândurile armatei române. Astfel, se vor înregistra primele masacre: la 1 iulie 1940, 53 de evrei au fost împușcați la Dorohoi de către soldații români care se retrăgeau din Herța. În urma anchetei s-a emis ipoteza că masacrul a fost plănuț, soldații intrând direct în casele evreiești, cele românești punând icoane la geam sau desenând cruci în pragul ușilor⁸⁰. Incidente și represalii izolate vor avea loc și în Moldova. Întreaga logică a violenței și adevărata isterie iudeo-bolșevică va fi întreținută și de presa vremii, alături de comunicatele oficiale și de politicile autorităților, evreii devenind țapi ispășitori ai retragerii umilitoare în sine, fără luptă a armatei române.

⁷⁵ „Curierul Israelit”, 4 noiembrie 1916, apud *Evreii din România în Războiul de întregire a Țării 1916-1919*, București, Hasefer, 1996, p. 33.

⁷⁶ Apel reproduș în toată presa cotidiană apud *Evreii din România...*, p. 35.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 211-299.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Denis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler*, București, Humanitas, 2010, p. 28.

Deși „Universul” nu va abunda, la fel ca alte ziare exclusiv în abordarea minimalistă și diabolizantă a problemei retragerii, nu va face rabat de la perspectiva generală. Va publica poze reprezentând persoane care aclamă, care își manifestă bucuria cu mențiunea că „Mutrele hidoase sunt ale evreilor din Chișinău”, fără a exista însă niciun indiciu că ar fi evrei în fotografie. Autoritățile însă se vor ocupa cu identificarea trădătorilor, îndemnul ziarului fiind acela ca „odată identificați și dovediți că au participat la neîntrecutele și fioroasele orori, nici o milă”⁸¹. Tot corespondentul Elefterie Negel descrie evenimentele întâlnite de el în drumul de la Chișinău la Galați: „Înainte de a intra în prima gară după Chișinău coloane groase de fum se ridicau ca o jertfă către ceruri. Ne-am dat seama că era vorba despre biserica Mazarache cu moștenirea ei românească. Astfel și-au început comuniștii evrei faptele lor haine împotriva lăcașurilor sfinte”⁸².

Paroxismul ideii iudeo-bolșevismului și al misticismului războiului sfânt în discursul autorităților și al mentalului colectiv va fi atins cu prilejul Pogromului de la Iași. „Universul” va publica comunicatul oficial fără nicio mențiune dezaprobatore sau care să inducă măcar îndoiala față de justetea executării celor „500 de iudeo-bolșevici”. Aproximativ toate ziarele vremii au prezentat evenimentul exclusiv pe baza comunicatului oficial al guvernului din 2 iulie 1941. Cu toate acestea nu sunt de neglijat unele diferențe, de formă de cele mai multe ori, existente între ziarul „Universul” și cele de extremă dreaptă, precum „Porunca Vremii”. Diferența este sesizabilă în principal la nivelul violenței limbajului și a abundenței articolelor antisemite, dar, din păcate nu și al mesajului profund și al ideilor. Pe 2 iulie „Universul” va publica comunicatul guvernului pe prima pagină, fără completări sau comentarii: „500 de evrei comuniști executați la Iași. Ei au tras din case focuri asupra ostașilor germani și români. Sovietele urmăresc pe toate căile să producă acte de sabotaj, de dezordine și de agresiune, în spatele frontului. În acest scop, lansează din avion – cu parașutele – spioni și agenți teroriști, care iau contactul cu agenții rezidenți din țară și cu populația iudeo-comunistă, pentru a organiza împreună acte de agresiune. Câțiva din acești agenți au fost prinși, iar actele de agresiune încercate au fost sancționate. La Iași au fost executați 500 iudeo-comuniști, care trăseseră focuri de armă din case, asupra soldaților germani și români. Toate încercările ce se vor mai face, de a turbura liniștea și ordinea, vor fi reprimite pe loc, fără cruțare”. În final se precizează că „populația pașnică are datoria de a divulga imediat autorităților locale pe toți cei suspecti și pe toți străinii, apăruiți de curând în localitate”, comunicatul încheindu-se cu o amenințare de o violență cutremurătoare „cine nu divulgă la timp pe acești turburători ai ordinii și siguranței vor fi executați împreună cu toata familia”⁸³.

⁸¹ Elefterie Negel, *Bucuria evreimii la răpirea Basarabiei*, în „Universul”, 9 august 1941. citat și în *Propaganda antisemită...*, p. 13.

⁸² Elefterie Negel apud D. Deletant, *op.cit.*, p. 26.

⁸³ „Universul”, 2 iulie 1941.

Comentariul ziarului va apărea abia pe 5 iulie, în articolul *Trădări*, notând, legat de informațiile din comunicat, că este vorba despre „o acțiune criminală și trădătoare din partea unor elemente care au fost adăpostite aici și trăiau nesupărați de nimeni” și că „dușmanul intern în asemenea împrejurări este mai primejdios decât cel din afară”. Concluzia este că „trădătorii trebuie eliminați cum se elimină gunoaiile și stârvurile”⁸⁴. Ziarul accentuează însă nu atât „evreitatea” celor acuzați cât gravitatea acuzelor ce le sunt aduse. În același număr, „Universul” va trece în revistă măsurile antisemite inițiate de regimul de ocupație nazist din Franța, confiscările de averi de pildă, notând că, acestora li s-au adăugat altele noi care nici ele nu soluționează problema, „soluția definitivă putând fi realizată mult mai târziu și concomitent în toate țările Europei (...) din care cauză se consideră inutile măsurile vexante sau definitive cum ar fi: sterilizarea, expulzarea etc.”⁸⁵. Exprimarea este destul de confuză și nu este suficient de clar ce înțelege ziarul prin soluția definitivă. Este neclară și motivația pentru care publicația dezaprobă aceste măsuri (sterilizarea sau expulzarea), putând fi deopotrivă vorba despre respingerea morală a acestora sau despre considerarea lor a fi ineficiente și insuficiente. Cu toate acestea, Jean Ancel menționează că, „după câte se știe”, termenul sterilizare, ca parte dintr-o soluție oarecare, destinată evreilor, a apărut cu acest prilej în presa românească⁸⁶.

Un alt articol, legat de eliberarea Basarabiei, va prefera să pună crimele și politica represivă sovietică din această zonă, nu doar pe seama comuniștilor, cum ar fi fost normal, ci a iudeo-bolșevicilor, evreii fiind iar legați de crimele comunismului: „peste puțin timp se vor cunoaște în amănunt toate înfiorătoarele crime săvârșite de iudeo-bolșevicii sovietici”⁸⁷.

În numerele ce vor urma, ziarul va aduce informații referitoare la măsurile luate în alte state împotriva evreilor. „Universul” anunță: „comuniști și evrei executați la Belgrad pentru acte de violență și sabotaj”⁸⁸, întărind și întreținând convingerea că evreii sunt, pretutindeni, înclinați spre astfel de tendințe. Nu sunt neglijate nici măsurile luate în Bulgaria contra evreilor, unde „s-a dovedit că în ultimul timp multe persoane de origine evreiască răspândesc în mod sistematic știri și zvonuri neadevărate cu scopul să slăbească unitatea națională și să otrăvească

⁸⁴ *Trădări*, în „Universul”, 5 iulie 1941 apud Jean Ancel, *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Iași, Polirom, 2005, p. 405.

⁸⁵ *Noul regim al evreilor din Franța*, în „Universul”, 5 iulie 1941 apud Jean Ancel, *op.cit.*, p. 405.

⁸⁶ Jean Ancel, *op.cit.*, p. 405.

⁸⁷ *Umăr la umăr*, în „Universul”, 6 iulie 1941.

⁸⁸ „Universul”, 8 iulie 1941.

sufletul poporului bulgar precum și credința în viitorul lui”⁸⁹, „Universul” citând din presa bulgară fragmente. Invocarea măsurilor anti-evreiești din întreaga Europă este posibil să fi urmărit și evidențierea faptului că evenimentele din România se încadrează noii politici a statelor naționaliste și unei tendințe generale.

Ceea ce este de observat, în cazul ziarului „Universul”, este că niciun nume cunoscut al redacției nu semnează sau publică articole în această perioadă, ceea ce iese ușor din tiparul publicației. Nicolae Batzaria redactează un articol, publicat pe 4 iulie, dar care nu poate fi legat de pogrom, fiind o critică a literaturii sovietice pentru copii și nefăcând nicio aluzie la evrei. În schimb obișnuitele articole ale lui Stelian Popescu, publicate pe prima pagină sau cele ale redactorului-șef Romulus Seișanu lipsesc.

Pe parcursul războiului articolele antisemite se vor mai împuțina, Stelian Popescu publicând mai rar articolele sale sau deloc. Acest fapt poate fi explicabil și prin distanțarea și condamnarea regimului antonescian de către Stelian Popescu. În același timp, acesta din urmă, convins de victoria aliaților și nefiind niciodată un filogerman, va încerca să impună, mai ales din 1943, o direcție cât mai apropiată de valorile democrațiilor vestice. El va condamna public, la redacție măsurile antisemite și atrocitățile săvârșite de armata și autoritățile române pe frontul de est. Citind raportul redactat de corespondentul „Universul” din Cernăuți despre deportările evreilor în zona cucerită, va cataloga măsurile din est ca „întrecând prin ferocitatea lor orice închipuire (...). România nu poate să revendice drepturi de a stăpâni ținuturi contestate atâta timp cât ucide și suprimă populațiuni întregi”. Va condamna jafurile asupra acestor populații afirmând în același timp că „se petrec scene de groază inimaginabile”⁹⁰. Deși nu va face public acest raport, fiind imposibil din pricina cenzurii, Stelian Popescu va da dispoziții redactorilor săi să se ocupe mai puțin de persoana conducătorului și a vice președintelui de consiliu, Mihai Antonescu, iar dacă vor obligați să o facă, să evite laudele, încât astăzi trebuie să lupte cu regimul Antonescu, care este mai rău, după el, decât cel al lui Armand Călinescu⁹¹.

Reacția nu părea calculată, fiind posibil ca directorul ziarului să condamne sincer aceste măsuri și din convingere, nu doar din pragmatism. Antisemitismul acestuia se născuse din convingerea certă că evreii, aceia mulți dintre ei trădători, masoni, comuniști, îmbogățiți, reprezintă cu adevărat o amenințare la adresa siguranței naționale și a neamului românesc. El se va plasa astfel în continuitatea lungului șir de intelectuali români antisemiți ai secolului al XIX-lea, fiind pe de o parte produsul unei culturi coagulate în jurul unei conceptualizări rasiale,

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ ACNSAS, P. 77, vol. 14, p. 510.

⁹¹ *Ibidem*, p. 512.

etnocentriste și xenofobe a ideii de *neam*, iar pe de altă parte un emițător de proporții al acestor perspective și valori în societatea românească. Cu siguranță că antisemitismul său, sau al ziarului pe care l-a condus, nu va face din el partizanul soluției finale, al genocidului, dar tonul articolele sale, prejudecățile diseminate, atitudinile de cele mai multe ori viscerale, tonul violent, vor face ca, atât el, cât și gazeta pe care a condus-o să joace un rol important în pregătirea și legitimarea abuzurilor.

Stelian Popescu nu de puține ori își schimbase atitudinea față de realități sociale sau politice, față de oameni politici sau partide, el nerămânând fidel decât „ideii naționale”. Această atitudine, nu este doar expresia largii sale independențe și a gazetei pe care a condus-o, ci și a unei lipse de consecvență a elitei intelectuale românești. Atât vulnerabilitatea lui Stelian Popescu și a altor intelectuali români în fața ideilor extreme și tentația adesea resimțită față de formulele dictatoriale, dacă nu chiar totalitare de către acești formatori de opinie publică sunt reprezentative pentru lipsa de cultură democratică și larga confuzie conceptuală ce a caracterizat România anilor interbelici. Intoleranța și discriminarea s-au încetățenit cu ușurință într-o societate măcinată de confuzii, nesiguranțe și anxietăți. Pe fondul luptelor politice interne, a lipsei consolidării și democratizării instituționale, a corupției și politicianismului, falimentul moral al principiilor democratice s-a conturat ca o urmare firească. Astfel, dacă în viața politică sentimentul securității putea fi asigurat de guvernări dictatoriale și ferme, în viața socială se impunea eliminarea celui alt pentru supraviețuirea unității neamului românesc. Această abordare nu este produsul ideologic al ziarului „Universul”, ci maniera generală de abordare a realităților acelor ani. Cu toate acestea, largă sa răspândire și puternica autoritate și popularitate vor face ca ziarul să nu rămână doar un instrument de luat pulsul societății interbelice ci și un instrument de diseminare al ideilor, fapt care, așa cum am văzut, nu a rămas fără urmări.

